

12. Колесник К.О. Парламентська процедура в зарубіжних країнах: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 / НЮАУ. Харків, 2003. 213 с.
13. Словська І.Є. Верховна Рада України в системі вітчизняного парламентаризму: конституційно-правове дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». О., 2014. 47 с.
14. Шипіка А.В. Організаційно-правові аспекти діяльності комітетів Верховної Ради України. Європейські перспективи. 2016. Вип. 2. С. 21–28.
15. Омельченко Н.Л. Контрольна діяльність парламенту України в процесі реалізації законодавчої функції Верховною Радою України. Митна справа. 2012. № 5 (83). Ч. 2. Кн. 2. С. 96–101.
16. Развадовська М.В. Внутрішньоуправлінська діяльність Верховної Ради України (організаційно-правові засади): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2005. 217 с.

НАЗАРЕНКО О. А.,

кандидат юридичних наук,
викладач кафедри теорії держави та права
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 340

ПРАВОВИЙ МЕНТАЛІТЕТ: НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ

У статті розглядаються різноманітні наукові підходи до розуміння правового менталітету, звертається увага на характерні для нього основні ознаки та структуру, а також відображається його важливість для забезпечення належних умов життєздатності суспільства.

Ключові слова: менталітет, правовий менталітет, ознаки правового менталітету, структура правового менталітету, людина, суспільство.

В статье рассматриваются различные научные подходы к пониманию правового менталитета, обращается внимание на характерные для него основные признаки и структуру, а также отображается его важность для обеспечения надлежащих условий жизнедеятельности общества.

Ключевые слова: менталитет, правовой менталитет, признаки правового менталитета, структура правового менталитета, человек, общество.

In this article deals with various scientific approaches to understanding the legal mentality, attention is paid to the main features and structure characteristic to him, as well as its importance for ensuring the proper conditions for the viability of society.

Key words: mentality, legal mentality, signs of legal mentality, structure of legal mentality, man, society.

Вступ. Кожна держава світу по-своєму унікальна, що можна помітити завдяки яскраво вираженим індивідуальним рисам характеру її народу. Створення такої неповторності – довготривалий і складний процес, який бере своє коріння у далекому минулому й водночас продовжує щодня відроджуватись у XXI столітті. Новітній час пропонує нам нові умови для побу-

дови суспільного життя, поряд із чим вимагає від нас міцного духовного та інтелектуального фундаменту у вигляді правового менталітету, який покликаний допомогти людині оволодіти новими необхідними знаннями для покращення її соціального та політичного життя. Крім того, треба зазначити, що кожний новий історичний період розвитку являє собою новий шанс для прокладення на рівні будь-якої окремої держави власного шляху суспільного вдосконалення. Віднайти єдину правильну стратегію державно-політичного розвитку, яка буде гармонійно поєднуватись із правовою освіченістю, психологією, ідеологією, правосвідомістю народу та породжувати його належну правову поведінку. Оскільки сьогодні всі зазначені критерії, як ніколи, являють собою не тільки теоретичну, але й практичну цінність для формування, існування та збереження правового менталітету. Правовий менталітет передбачає собою передачу новому поколінню, перш за все, моральних, етичних, духовних, культурних уявлень про соціальне життя людини, наголошуючи при цьому на потребі її невинного інноваційного розвитку, водночас забезпечуючи належні умови для їх сьогодишньої практичної життєдіяльності в суспільстві, зокрема у напрямках стану безпеки населення, охорони та захисту його від правопорушень та різного роду можливих зловживань.

Чисельна кількість учених-правників протягом тривалого проміжку часу не залишає поза своєю увагою проблему розуміння правового менталітету, яка дедалі стрімкіше зростає у своїй актуальності, зокрема, щодо організації суспільного життя на буденному та науково-просвітницькому рівнях. Сьогодні юридична наука досі перебуває в постійних пошуках відповідей на всі питання, пов'язані з тасмницею зародження правового менталітету як особливого суспільно значимого феномена. Саме тому необхідно зосередити увагу на сучасних наукових тенденціях, які базуються на чинному правовому характері суспільного розвитку, враховуючи проблематику розуміння правового менталітету в різні часові періоди розвитку людства.

Науково-дослідну зацікавленість правовим менталітетом відображено у працях багатьох учених, зокрема таких як Л.М. Бойко, О.Є. Волкова, О.В. Волошенюк, Ю.О. Іванова, І.М. Коваль, Д.В. Меньяйло, Л.М. Меньяйло, А.В. Муранова, Р.М. Овчів, К.О. Овдієнко, В.О. Рибаків, К.А. Сигачов, М.В. Селезньов та багато інших.

Незважаючи на підготовлені раніше наукові праці, які присвячувались проблематиці розуміння правового менталітету, ще й досі існують реальні підстави говорити про те, що в юридичній науці продовжуються диспути щодо актуальності вивчення правового менталітету, чим власне й зумовлюється вибір теми статті.

Постановка завдання. Метою статті є розкрити наукові підходи до розуміння правового менталітету, звернути увагу на притаманні для нього основні ознаки та структуру, а також відобразити його важливість для забезпечення належних умов життєздатності суспільства.

Результати дослідження. Незалежно від різниці у географічному розташуванні, особливостей клімату, світогляду, віросповідання, матеріального забезпечення та інших наявних соціальних факторів незмінно спільним залишається прагнення народу будь-якої держави до забезпеченої та гарантованої правом громадської самовизначеності. На шляху до такої мети необхідно керуватись міцним інтелектуальним потенціалом, який допоможе подолати всі перепони, що можуть завадити досягненню очікуваного результату. Найвищою цінністю для людини є свобода у всіх сферах життя і, звісно, бажання уникнути розчарувань, пов'язаних із можливістю її реалізації. Саме тому сучасній громадській спільноті необхідно звернутись до такого, з одного боку, наукового і далекого від життя, а з іншого – надзвичайно наближеного до буденності кожної особи поняття, як правовий менталітет. У звичайному людському розумінні він здебільшого зображується як недосяжний ідеал, який потребує невинної роботи над його вихованням. Така праця видається досить важкою та кропіткою, що несе в собі невідомість щодо конкретного часу отримання довгоочікуваної винагороди. Проте такі дещо заплутані думки зовсім не говорять про те, що сучасне суспільство позбавлене бажання присвятити увагу тривалому процесу самовдосконалення та вимагати таких самих дій від інших. Адже на допомогу людині приходить право, яке покликане не тільки по факту регулювати суспільні відносини, але й в дусі нового часу виховувати відповідний світогляд.

Розпочати теоретичний аналіз підходів до розуміння правового менталітету необхідно, перш за все, з такого досить часто вживаного не тільки в юридичній, але й в інших сферах наукових знань поняття, як «менталітет». Наприклад, на думку вчених Д.В. Меняйла, Л.М. Меняйло та Ю.О. Іванової, менталітет виступає як колективно безсвідомо, як певна сукупність рис характеру, світоглядних настанов, принципів, звичок, що проявляються в характері людини (наприклад, відчуття справедливості, раціоналізм, терпіння). Ідеться про те, що знаходить свій прояв у нормах поведінки, у способах і формах діяльності, про систему стереотипів і традицій, що закріпились найбільш глибоко [1, с. 220]. О.В. Волошенюк вважає, що менталітет являє собою своєрідний «дух» чи «генетичний код» народу, який формується під впливом геополітичних, культурно-історичних, релігійних і природно-кліматичних факторів та охоплює собою всі сфери життєдіяльності суспільства. Також автор зазначає, що характерними рисами менталітету можуть бути колективізм чи індивідуалізм, космополітизм або націоналізм, ініціативність або інертність, тяжіння до рівності або свободи, до розвитку або до порядку тощо [2, с. 45]. Крім того, у науковій літературі поняття менталітету розглядається як певний розумовий лад (когнітивний тип) і психологічний склад (сенсотип) народу, що знаходить своє відображення в будь-яких проявах духовного та інших сферах життя [3, с. 9]. Отож, беручи до уваги чисельні наукові погляди, можна побачити, що менталітет – це унікальний соціокультурний феномен, ціннісне суспільно корисне надбання, яке служить фундаментом для всебічного розвитку людства, а також не обмежується жодними часовими та просторовими межами, адже продовжує своє функціонування через призму часу.

Поняття «менталітет» знайоме та властиве як величним і потужним західним цивілізаціям, так і східним, які, маючи різні характери, будують на власних засадах ефективну стратегію суспільного розвитку. Кожна з них має індивідуальні особливості, які, на думку О. Є. Волкової, полягають у тому, що східному менталітету властиві традиціоналізм, колективізм, розсудливість, моралізованість, духовність, тоді як для західного характерними є новаторство, індивідуалізм, раціоналізм, практицизм, світськість [4, с. 113–114]. Східні цивілізації зосереджують більшу увагу на релігійних, моральних і духовних основоположних аспектах суспільного існування, які, власне, формують більшою мірою менталітет народу. Тоді як західні зосереджуються на нормативному характері організації суспільного життя, який закріплюється в приписах законодавчих актів, охороняється та захищається ними. Проте такі характеристики цивілізацій не говорять про те, що вони позбавлені яскравих ментальних властивостей одне одного.

Водночас дедалі більшого значення набуває існування саме правового менталітету, який у юридичній літературі визначається як система правових архетипів і уявлень, стійких, загальнопоширених образів і стилів юридичного мислення, які в різних соціумах мають власний зміст, різним способом поєднуються, але не завжди, спираються на підсвідомість, лежать в основі сприйняття належних до них суб'єктів національної правової системи, політичних інститутів, сутності та значення власних інтересів, прав і свобод, визначають особливе бачення юридичної реальності [5, с. 290–291]. На думку Д.В. Меняйла, правовим менталітетом є історично сформовані специфічні, найбільш типові і стійкі для визначення соціальною або національно-етнічною спільнотою системи світоглядних уявлень, оцінок і реагувань на об'єкти державно-правової дійсності [1, с. 222]. К.А. Сигачьов вважає, що правовий менталітет являє собою сукупність усвідомлених і неусвідомлених психологічних установок і схильностей індивіда діяти, мислити, відчувати, сприймати й досягати різноманітні явища (оцінювати їх які позитивні або негативні) в державно-правовій сфері [6, с. 23]. М.В. Селезньов зазначає про те, що в кожній нації формується певний менталітет, а відповідно до нього – власна правова система як відбиток менталітету та інструмент реалізації певних економічних і політичних програм влади. Саме цим держави відрізняються між собою. Система права та правова система кожної країни – зовнішній відбиток менталітету нації [7, с. 117–118]. Зі свого боку Р.М. Овчів визначає правовий менталітет як сукупність стереотипів правового мислення, юридичної діяльності та правової поведінки, що засновуються

на сформованій у конкретному державно-правовому просторі системі правових цінностей, правових традицій і пріоритетів, які визначаються відносно стійкими об'єктивно-суб'єктивними факторами [8, с. 10]. Зважаючи на вищевисвітлені підходи до розуміння правового менталітету, можна помітити той факт, що правовий менталітет являє собою надзвичайно переповнене різними характерними елементами явище. Наприклад, враховуючи раніше зазначені твердження, буде доцільним зауважити, що правовий менталітет містить у собі історичні, психологічні, політичні, економічні, правові чинники, які відображають його сутність і допомагають збагнути особливості призначення.

На думку В.О. Рибаківа, правовий менталітет – це частина правосвідомості. У системі елементів юридичної свідомості він закладений у глибині правової ідеології та правової психології, являючи собою стійкий (звичний) образ правової реальності [3, с. 10]. І.М. Коваль вважає, що правовий менталітет – це «історично зумовлене, довільне ставлення групи людей до напрямів розвитку законодавчої сфери, виокремлення людиною себе та своєї участі у процесі правозастосування» [9, с. 122]. Також цікаво звернути увагу на позицію А.В. Муранової щодо розмежування понять «правова ментальність» і «правовий менталітет». Зокрема, на переконання автора, вони є нерозривно пов'язаними між собою, постійно взаємодіють між собою за принципом зворотного зв'язку, постійно змінюються, розвиваються, зберігаючи в собі різні антропогенні, психологічні та соціокультурні елементи. Правова ментальність подібна до правового мислення, вона функціональна, життєво актуально процесуальна; правовий менталітет, у свою чергу, являє собою результат діяльності правової ментальності та подібний до ідеалу, правової культури, звільнений від своїх матеріальних носіїв (нормативних актів, правових інститутів та іншого) [10, с. 195]. Однак чиним відобразити всю глибину правового менталітету досить важко, адже науковці по-різному вбачають його сутність, чим і зумовлюється складність встановлення остаточної довершеності розуміння. Правовий менталітет становить певною мірою живий організм, який ніколи не зупиняється, постійно рухається вперед і потребує надійного підґрунтя для своєї життєздатності. Адже за допомогою нього реалізуються всі найважливіші соціальні напрями суспільного розвитку, зацікавленість в інтеграції до нових інноваційних проектів та у разі необхідності реформування вже наявних. Він і надалі буде потребувати роботи над своїм вихованням, зміцненням і вдосконаленням у свідомості людини.

Розкрити сутність правового менталітету допомагають властиві йому ознаки, до яких, на думку Л.М. Бойка, треба зарахувати такі: належність до сфери свідомості; тривалість процесу його формування, тобто, інакше кажучи, така його властивість, як історичність; відносна стабільність, тобто менша схильність до трансформації з боку суспільних процесів; латентність, тобто складність його виявлення під час безпосереднього спостереження в «чистому» вигляді, що потребує зовсім іншого, комплексного підходу, який передбачає облік усіх його вищезазначених ознак [11, с. 136]. Звісно, запропоновані основні ознаки не можуть бути остаточно вичерпними, адже наукові пошуки щодо визначення можуть містити у собі також інші додаткові, нерозкриті риси правового менталітету. Сьогодні й досі тривають теоретико-правові пошуки стосовно розкриття особливостей його змісту, а тому й надалі буде існувати інтерес до формування комплексного переліку характерних ознак.

Так чи інакше сьогодні правовий менталітет продовжує посідати чільне місце у процесі забезпечення належної організації державного та суспільного життя. У зв'язку з цим неможливо обійтись без розкриття особливостей правового менталітету, тобто без аналізу його структурних складників. Наприклад, на думку К.О. Овдієнка, в структурі правового менталітету можна виділити чотири елементи, які утворюють цілісність і розкривають сутність та соціальне призначення цієї категорії. Перший елемент – когнітивний – передбачає правове світосприйняття і правове мислення. Другий елемент може бути представлений як оціночний, що демонструє, як у свідомості суспільства чи конкретної людини опосередковуються правові цінності та якими можуть бути їхні ціннісні орієнтації. Третій елемент – комунікативний – безпосередньо пов'язаний із правовими традиціями, властивими цьому типу соціальної організації, яка являє собою досвід, що акумулює правові цінності,

які в певних просторово-часових межах передаються з покоління в покоління та набувають стійких форм свого зовнішнього вираження, втілюючись при цьому в державно-правовому просторі цього суспільства. Четвертий складник – це синтезований елемент, який характеризує емоції людини та відображає її правову психологію [12, с. 75–76]. Структурні складники правового менталітету дають змогу побачити основні особливості її сутності, а також детально поглянути на соціальне призначення кожного з них та збагнути невичерпність їхньої практичної цінності для вільного, всебічного розвитку суспільства. Наприклад, саме за допомогою всіх структурних компонентів організовується єдиний цілісний механізм функціонування правового менталітету.

Також, характеризуючи правовий менталітет, треба додати, що він проявляється на двох рівнях: неусвідомленому (позарефлексивному), тобто емоційне переживання свого обов'язку перед іншими та почуття власного права, правди, та усвідомленому (рефлексивному), коли представники тієї чи іншої спільноти розуміють свою належність до цієї спільноти, поділяють її цінності, правові орієнтації та настанови, пишуться своєю належністю до певної культурно-історичної традиції [13, с. 279]. Насправді психоемоційний стан особи має надзвичайно велике значення для формування характеру правового менталітету, адже від внутрішніх почуттів, емоцій і переживань особи й залежить її майбутнє. Важливо досить дбайливо поставитись до індивідуальних особливостей суб'єкта, враховуючи його власні моральні, духовні та правові погляди, які не завжди можуть збігатись з офіційними настановами, що панують у суспільстві. Такі розбіжності можуть слугувати причиною для виникнення конфліктів і непорозумінь, які будуть тільки шкодити людині. У зв'язку з цим є загроза виникнення такого явища, як деформація правового менталітету, яка завдає соціальної шкоди і через це суспільно небезпечна. Її суспільна небезпека полягає в тому, що вона проявляється на різних рівнях і в різних формах, дестабілізує наявний політичний, моральний і соціальний порядок. Вона вносить у життя суспільства дух протиріччя, конфронтації, насильства. Рівень її суспільної небезпеки тим більше є великим, якщо різні форми її прояву взаємно переплітаються і доповнюють один одного, ускладнюючи процес боротьби з ними [14, с. 25]. Саме тому дуже велике значення має компроміс між індивідами та державою, а також робота над дбайливим ставленням до правового виховання громадян, для того, щоб вони могли почувати себе усвідомленими та гармонійними носіями правового менталітету, які пишуться своєю належністю до певної культурної та правової традиції.

Отже, можна побачити, що правовий менталітет посідає важливе місце для забезпечення належних умов життєздатності суспільства, оскільки його призначення полягає в тому, щоб допомогти людині, зокрема, на етапі її розвитку у XXI столітті усвідомити пріоритетність своїх прав і свобод, які відіграють особливо велику роль для розвитку кожної демократичної держави. Важливим для людини, яка знайома з правовим менталітетом, є вміння втілити його в щоденне суспільне життя, яке насправді може бути зовсім далеким від бажаних уявлень. Сьогодні він є своєрідним ключем, який здатний відкрити перед суспільством нові горизонти, поглянути на наявні соціальні проблеми під іншим кутом зору, спромогтися знайти вихід із кризових ситуацій і невпинно поліпшувати умови свого існування. Зважаючи на той факт, що прагнення до якісних і надійних умов життя є невід'ємною рисою будь-якого народу, який переконаний у своїх знаннях права, духовності, політики, культури та наполегливо наголошує на тому, що заслугоує на краще. До того ж будучи спроможним як мінімум за допомогою власного характеру, своєї поведінки робити щоденні внески для досягнення бажаного результату.

Висновки. Зважаючи на все вищезазначене, можна зробити висновок, що правовий менталітет являє собою особливий суспільно значимий, потужний феномен, від якого залежать умови, рівень та якість життєздатності суспільства. Маючи особливе соціальне покликання, він враховує всі історичні, психологічні, духовні, культурні та політичні фактори, які впливають на особливості формування характеру того чи іншого народу, що формується безпосередньо під їхнім впливом. Серед його характерних властивостей виділяють тривалість, свідомість, стабільність і латентність. Структуру наповнюють світовідчуття,

правове мислення, ціннісні орієнтації, правові традиції, емоції, почуття та психологічний стан суб'єктів. Сутність правового менталітету полягає в тому, що він являє собою певним чином запобіжний захід, який допомагає уберегти суспільство від помилок. Наприклад, за допомогою наповнення його свідомості відповідними правовими знаннями, виховання поваги до почуттєвих і культурних цінностей можливо запобігти настанню шкідливих для соціуму наслідків. Для того щоб дійсно втілити в життя демократичні засади для функціонування суспільства, необхідно, перш за все, звернутись до настанов правового менталітету. Сьогодні забезпечення належних умов життєздатності суспільства залежить від наявності у свідомості кожного з індивідів більшої кількості її основоположних елементів, а саме – розширеного кола знань у сфері права, культури та моралі. Панування правового менталітету в суспільстві надає йому змогу прожити та скористатись усіма перевагами, які надаються людині для того, щоб власними зусиллями побудувати демократичний, стабільний, надійно облаштований на засадах гуманізму, рівності та справедливості світ.

Список використаних джерел:

1. Меняйло Д.В., Меняйло Л.Н., Иванова Ю.А. Понятие «правовой менталитет» в работах отечественных ученых. Вестник Московского университета. Москва, 2018. № 2. С. 219–222.
2. Волошенко О.В. Правовий менталітет як складова суспільної правосвідомості. Форум права. 2015. № 1. С. 42–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2015_1_9.
3. Рыбаков В.А. Правосознание и правовой менталитет. Вестник Омского университета. Серия: «Право». Омск, 2017. № 3 (52). С. 66–111.
4. Волкова О.Е. Дихотомия правовой культуры цивилизации запада и востока. Известия Алтайского государственного университета. Барнаул, 2014. № 2-2 (82). С. 112–115.
5. Любашиц В.Я., Мордовцев А.Ю., Тимошенко И.В. Теория государства и права: учебн. пособие. Ростов-на-Дону, 2003. 512 с.
6. Сигачев К.А. Определение правового менталитета. Вестник Краснодарского университета МВД России. Краснодар, 2008. № 1. С. 21–23.
7. Селезньов М. Розвиток соціальної структури суспільства та правовий менталітет українського народу. Про українське право. Київ, 2008. № 3. С. 102–118.
8. Овчиев Р.М. Правовая культура и российский правовой менталитет: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01; Кубанский государственный аграрный университет. Краснодар, 2006. 25 с.
9. Коваль І.М. Правовий зміст менталітету. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2015. № 813. С. 119–124.
10. Муранова А.В. Правовая культура и правовая ментальность: проблема соотношения. Проблемы в российском законодательстве. Москва, 2009. № 3. С. 194–197.
11. Бойко Л.Н. Эффективность права под углом национального правового менталитета. Журнал российского права. Москва, 2009. № 5 (149). С. 134–141.
12. Овдиенко К.А. Структура правового менталитета. Общество и право. Краснодар, 2011. № 3 (35). С. 75–77.
13. Мендель Р.Я. Вплив правового менталітету на євроінтеграцію. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Київ, 2016. № 3 (30). С. 278–281.
14. Мартыненко А.Б. Правосознание и правовой менталитет граждан в государстве переходного периода. Северо-Кавказский юридический вестник. Ростов-на-Дону, 2011. № 2. С. 23–26.

